

Література

1. *Алексеевко М. М.* Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А. Смита, Ж.-БбСея, Риккардо, Сисмонди и Д. С. Милля. — Х., 1870.
2. *Архиереев С. И.* Трансакционные издержки в условиях рыночной трансформации: Дис. докт. экон. наук: 08.01.01. — Х., 2001. — 508 с.
3. *Бахтарі Е. А.* Особливості методу Р.Коуза // Наукові праці Дон-НТУ. Серія: Економічна. — Вип. 89-1. — 2005. С. 104—107.
4. *Історія економічних учень: підручник: У 2 ч. — Ч. 2 / За ред В. Д. Базилевмча.* — 2-ге вид, випр. — К.: Знання, 2005. — 567 с.
5. *Коуз Р. Г.* Природа фірми // Теорія фірми / Под ред. В. М. Гальперина. — СПб.: Економ. шк., 1995.
6. *Макконнелл К. Р., Брю С. Л.* Економикс: принципи, проблеми и политика. В 2-х т.: Пер с англ. 11-го изд. Т.1 — М.: Республика, 1993. — 399 с.
7. *Норт Д.* Інституції, інституціональна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000.
8. *Природа фірми: Пер. с. англ..* — М.: Дело, 2001. — 360 с.

Стаття надійшла до редакції: 03.03.2008

УДК 658.155

Л. М. Дзюбенко, канд. екон. наук, ст. викл.
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЙ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто еволюцію теорій прибутковості підприємств за останні п'ять століть у розрізі періодів та суб'єктно-об'єктного підходу. Розкрито їх роль і значення для сучасного інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств як головна їхня умова в формуванні підприємницького середовища і прогресивної економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: прибутковість підприємства, теорії прибутковості підприємств, теорії маси і норми прибутку підприємств.

Сучасний розвиток суб'єктів підприємництва зумовлює об'єктивну необхідність у їхній прибутковості. Прибуток є одночасно і джерелом здійснення цілей підприємства, і мірилом діяльності направленої на їх досягнення. Так, «... в мікроекономічній теорії всі базові моделі ринкової поведінки продавця мають у своїй основі як критерій максимум прибутку» [1, с. 24]. Отже, прибутковість підприємства як результат — маса і норма прибутку підприємства, а як процес — підприємницьке середовище авансованої вартості капіталу, в якому затрати підприємства покриваються його доходами, а отриманий прибуток характеризує ступінь вигідності роботи підприємства, величину самозростання його капіталу в результаті бізнес-процесів.

У процесі виробничого управління капіталом підприємство породжує прибуток, оскільки треба відмежовувати прибуток підприємців з управління капіталом, та отриманий власниками процент (рента) з використання їх капіталу (майна) як власності. Прибутковість підприємства охоплює виникнення прибутку в процесі виробництва доданої вартості, його формування у сфері обміну і розподілу та використання для нагромадження капіталу. Тому для розуміння прибутковості підприємств як процесу і як результату необхідно комплексно дослідити еволюцію теорій про неї на Заході (табл. 1).

Значний внесок у дослідження цього напрямку зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: Бабо Андре, Бланк І. О., Брігхем Є. Ф., Зазимко А. З., Карлоф Бенгт, Кейнс Дж. М., Малий І. Й., Найт Ф. Х., Сміт Адам, Шумпетер Й. А. та інші. Разом з тим, у працях вищезгаданих вчених мало досліджені теорії прибутковості підприємств та їхня еволюція, які становлять мету цієї статті.

Так, у XVI—XVII століттях, в епоху Великих географічних відкриттів, прибутки від торгових операцій були величезні і прямо пропорційні масштабам ризику. Підвищення прибутковості підприємства має безпосереднє відношення до ризику. А. Сміт у прибуток включав страхову премію, що компенсує ризик підприємця, який відважився вкласти свій капітал у справу. Цю ідею розвивали Ж.-Б. Сей, Г. фон Тюнен, В. Гендерсон, У. Пул та інші.

З виникненням промислового виробництва прибуток підштовхує підприємців до пошуку нових методів і засобів збільшення своїх капіталів та добробуту. Гонитва за прибутком дала поштовх посиленню нагромадження в суспільстві та розвитку науки і техніки. В епоху промислового перевороту

здатності людини усе більше підпорядковувалися меті збільшення прибутку. Якщо в XVIII-XIX століттях прибуток привласнював підприємець і власник капіталу в одній особі, то зараз привласнення приймає колективний характер. Однак, це не зменшує ролі прибутку, як засвідчують дослідження американців економістів Берла, Мінза, Ларнера, Д. Камершена. До такого ж висновку приходять і французький економіст А. Бабо: «...У різних країнах Заходу єдино можливим критерієм визначення масштабів і напряму інвестиційного процесу незмінно виступає одержання максимально можливого прибутку» [4, с. 96]. Тільки Велика Депресія змусила підприємців і державу переглянути способи збільшення прибутку. Світові кризи і зміна економічної політики держави підштовхнули західних економістів до твердження, що прибуток як мета підприємництва доповнюється конкурентоспроможністю.

Розвиток підприємництва в XX сторіччі привів до поділу власників підприємств, з одного боку, на пасивну масу акціонерів, які обмежуються внесенням капіталу й одержанням дивідендів, природа яких ближче до недоговірного проценту, ніж до власне прибутку, а з іншого боку, на керівників підприємства відповідальних за хід виробництва, прибутку і майбутнє крупного підприємства.

Для пояснення прибутковості підприємств проаналізуємо різноманітні теорії маси прибутку і норми прибутку. Теорії маси прибутку можуть бути суб'єктивними (пов'язані з діяльністю підприємця) і об'єктивними (пов'язані з умовами економічного середовища).

1. Суб'єктивні теорії маси прибутку. В німецьких теоріях XIX сторіччя прибуток виступає як заробітна плата, одержувана підприємцем за його працю. Йоган Генріх фон Тюнен в роботі «Ізольована держава» (1850), Рау, Герман та інші німецькі вчені пояснюють масу прибутку особистими якостями підприємця, його особливими спроможностями, що заслуговують заохочення. Всі ці теорії звернені насамперед до характеру людини, ніж до аналізу економічної функції підприємця. Саме такий аналіз спробували дати Й. Шумпетер, Ф. Найт і Дж. С. Міл.

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРИБУТКОВІСТЬ НА ЗАХОДІ [2, 3]

Період	Основні ідеї та події, пов'язані з розвитком теорій прибутковості
XV— XVII	Школа меркантилістів першою часи ототожнювала багатство з грошима, золотом, нагромадження яких у той період відбувалося через торгівлю. Джерелом прибутку є сфера обігу. Це різниця між цінами купівлі та продажу, а прибуток виникає з торгових здібностей.
XVIII	Школа фізіократів, Ф. Кене та П. Буагільєр, походження багатства перенесли із сфери обігу в сферу виробництва. Однак вони вважали, що багатство, отже й прибуток, створюється лише в сільському господарстві. Це чистий продукт як надлишок над витратами. Річард Кантілон у праці «<i>Narris pro natura mercatorum</i>» (<i>Essay on the Nature of Commerce</i>) написаний у 20-х роках XVIII ст., але опублікованій 1755 р., вперше ввів поняття підприємця з функціями, зовсім відмінними від функцій капіталіста і менеджера. Людей, які користуються нереалізованими можливостями отримання прибутку, він назвав «підприємцями», що хочуть «купити за відому ціну, а продати за невідому». Жан-Батист Се, значною мірою спираючись на Кантілона, розрізняв з одного боку, забезпечення підприємства капіталом, а з іншого — численні функції нагляду, керівництва, контролю та оцінки. Він трансформував теорію про трудове походження багатства в теорію трьох факторів виробництва: людина, капітал та земля — основні агенти виробництва, чинники зростання багатства в суспільстві. Прибуток є результатом продуктивності капіталу, це ціна послуг капіталу. У представників класичної політекономії — У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, С. Сисмонді, — головним об'єктом дослідження стало саме виробництво. А. Сміт «<i>Дослідження про природу та причини багатства народів</i>» (1776) і Д. Рікардо «<i>Начала політичної економії та оподаткування</i>» (1817) виявили, що прибуток підприємця втілює неоплачену працю найманих робітників. Прибутком у А. Сміта є чисті відсотки з капіталу, а решта — винагорода за управління та ризик. Норма прибутку має тенденцію до зниження внаслідок збільшення труднощів у пошуку нових прибуткових сфер для інвестування. Д. Рікардо відкрив закономірність, що прибуток високий або низький у тій самій пропорції, в якій низька або висока заробітна плата. Отже, класичною політекономією було започатковано трудову теорію вартості. Однак у Рікардо немає жодного натяку на особливу роль підприємництва.

Продовження табл. 1

XVIII— XIX	У праці «<i>Ізольована держава</i>» (1850 р.) Йоган Генріх фон Тюнен визначив прибуток підприємця як дохід, що залишається від валового прибутку ділової операції після сплати: 1) відсотка з інвестованого капіталу; 2) заробітку управлінців; 3) внеску за страхування від обчислюваного ризику збитків. Винагорода підприємцеві є доходом за взяття на себе ризиків, які жодна страхова компанія не може охопити через їхню непередачуваність. Прибутковість почали вважати специфічною рисою підприємництва. Дж. С. Міл у праці «<i>Принципи політичної економії</i>» (1848), Н. Сеніор у праці «<i>Нарис про науку політичної економії</i>» (1836), розрізняли в структурі підприємницького прибутку відсоток (як частку на вкладений капітал), винагороду за утримання (неживання) підприємця і плату за ризик (як відшкодування можливого ризику, пов'язаного з підприємницькою діяльністю).
XIX	Карл Маркс у праці «<i>Капітал</i>» (т. 1, 1867) розкривав суть прибутку як перетворену форму додаткової вартості, що породжується услм авансованим капіталом. Джерелом його є наймана праця робітників. А. Маршал «<i>Принципи економічної науки</i>» (1890) і А. Пігу «<i>Багатство і добробут</i>» (1912) приписує прибуток четвертому виробничому фактору — організації, яка зводить до купи відповідні ділові здібності та потреби капітал. Організація є інституційним облаштуванням сучасного підприємництва. Підприємець, що працює в умовах невизначеності, і прибуток якого є випадковою змінною, повинен керуватися у своїх діях двома критеріями: ризиками очікуваного прибутку та величиною їх можливих коливань. Його поведінка зумовлена граничною корисністю. З двох варіантів капіталовкладень, що мають принести однаковий розмір прибутку, вибирається варіант, в якому коливання прибутку є меншими.
XIX— XX	У праці «<i>Теорія економічного розвитку</i>» (1912) Й. Шумпетер розробляє теорію прибутку, пов'язану із його концепцією динамічного підприємця-новатора, котрий здійснює впровадження інновацій і отримує за це винагороду у вигляді прибутку. У праці Ф. Найта «<i>Ризик, невизначеність і прибуток</i>» (1921 р.) прибуток виступає як винагорода активності підприємця, його суб'єктивних властивостей подолання невизначеності і здійснення підприємницької функції Прибуток пов'язаний з елементом невизначеності, дія якого проявляється у фактах несподіваного збагачення та в одержанні спекулятивних доходів. Принципова новизна теорії полягає у тому, що головним наслідком невизначеності вважається прибуток, а не збитки і втрати.

Дж. М. Кейнс у роботі «Загальна теорія зайнятості, процентів і грошей» (1936) стверджував, що категорія граничної ефективності капіталу, тобто очікувана окремим підприємцем норма прибутку, визначає інвестиції і в остаточному підсумку зайнятість, доходи і споживання. Теорія норми прибутку має посилювати процес нагромадження капіталу.	XX Неокейнсіанці (Е. Гансен, Р. Гарод, Д. Гікс, О. Домар, П. Семюелсон) виступають за регулювання норми прибутку і норми нагромадження за допомогою держави. Підвищення норми нагромадження забезпечить найкращу стабілізацію норми прибутку і підвищення його маси. У центрі мікроекономічної (неокласичної) теорії прибутку є проблема знаходження найбільш вигідної ціни й оптимального випуску продукції з урахуванням залежності від конкретних форм ринку з метою забезпечення максимального прибутку.

1. *Прибуток і нововведення у Й. Шумпетера.* У роботі «Теорія економічного розвитку» Шумпетер розробляє теорію прибутку, пов'язану із його концепцією динамічного підприємця-новатора, який здійснює впровадження інновацій і отримує за це винагороду у вигляді прибутку. Такий прибуток є переважно результатом здійснення нових сполучень (комбінацій) виробничих факторів. Так, знижуючи затрати виробництва і виникає прибуток як різниця між доходами і витратами. Положення Шумпетера доповнюються дослідженнями альтернативних критеріїв діяльності підприємця у Торстейна Веблена і Дж. М. Кларка. У статичній економіці немає місця для прибутку: підприємець не одержує прибутку і не терпить збитків; його прибуток — плата за управління. Але варто розпочатися розвитку завдяки новаціям підприємців, відразу з'являється прибуток. Тому, це знайшло відбиття у формулі Шумпетера — «без розвитку немає прибутку, а без прибутку немає розв'язку». Прибуток породжується з новацій і є винагородою, яка спонукає підприємця до постійних інновацій.

2. *Прибуток і узяття на себе ризику у Ф. Найта, Б. С. Кірстедта, Дж. Ф. Уестона, Дж. Шекла, Д. Мюлера.* У роботі «Ризик, невизначеність і прибуток» Ф. Найт подає прибуток як компенсацію за ризик, якому піддається підприємець, що бере на себе всю невизначеність перспектив своєї справи. Перевагою його концепції є опис неконтрольованих факторів виникнення прибутку. Підприємець ніколи не може бути впевнений: в успіху своєї діяльності, прийнявши рішення взятися за неї; чи одержить він прибуток або понесе збитки. Внесок підприємця у виробничий процес полягає в прийнятті на себе всього ризику, від якого не можна застрахуватися, і всіх невизначеностей ринку; підприємець співіснує з невизначеністю, тому що він має брати на себе ризик, пов'язаний із його рішенням про вибір виробляти продукцію за встановлених на неї цін. Прибуток зображується як особливий вид доходу, що дістається талановитим підприємцям, котрі мають властивості передбачення за складної, невизначеної ситуації. Він виступає як винагорода активності підприємця, його суб'єктивних властивостей подолання невизначеності і здійснення підприємницької функції [5].

Теорії Шумпетера і Найта подають прибуток не тільки як винагороду за функцію підприємця, а показують, що прибуток з'являється лише в динамічній економіці. Слідом за Найтом Дж. Уестон, Б. С. Кірстед, У. Фелнер здійснили розробку теорії прибутку на основі категорій невизначеності, ризику та імовірнісного підходу [6]. В теоріях прибутку при прийнятті рішень підпри-

емцем в умовах невизначеності підкреслюється роль інформації як фактора економічної організації і забезпечення прибутку. Причому залежність прибутку від невизначеності трактується як обернена залежність прибутку від інформації. Підвищення рівня інформатизації висувається як передумова забезпечення прибутку підприємства.

3) *Прибуток як винагорода капіталісту за стриманість* у Дж. С. Міля. Він прямо заявляє, що заробітна плата є винагородою за працю, а прибуток є винагородою за стримання (невживання). Це та частина доходу, яку капіталіст міг би витратити на «задоволення своїх потреб чи примх», або за рахунок якої він міг би збільшити своє багатство. Дж. С. Міл робить висновок, що «загальна сума прибутку на капітал, тобто доходу, отриманого людьми, які забезпечують виробництво капіталом, має бути достатньою для задоволення трьох таких цілей. Цей прибуток має забезпечувати достатній еквівалент за стриманість, відшкодування за ризик і винагороду за працю та мистецтво, необхідні для здійснення контролю над виробництвом» [7, с. 127, 129].

Однак, суб'єктивним теоріям маси прибутку можна висунути такі заперечення: пояснення на основі нововведень не враховує існування прибутків у секторах економіки, де діяльність підприємств носить рутинний характер; найбільш високі прибутки часто дістаються не самим кмітливим і кваліфікованим підприємцям і не тим, хто піддається великому ризику. Отже варто, шукати пояснення прибутку в умовах економічного середовища.

2. Об'єктивні теорії маси прибутку містять вплив інституційних (приватна власність), структурних (форми ринку) і кон'юнктурних чинників.

1. *Інституційне пояснення прибутку: приватна власність*. Інституційною основою, що визначає економічну природу прибутку та його роль у розвитку підприємств, є приватна власність. А. Сміт, розглядаючи роль прибутку у формуванні капіталу, зазначав, що «тільки в руках приватних осіб починають нагромаджуватись капітали...» [8, с. 50]. Працю робітника А. Сміт вважав джерелом збільшення вартості матеріалів, заробітної плати та прибутку підприємця на весь капітал, який він авансував [8, с. 51, 244]. Він характеризував прибуток як вирахування із неоплаченої частини праці робітника [8, с. 51, 64].

Представники класичної політичної економії досліджували взаємозалежність величини прибутку від рівня заробітної плати та цін на сировину. Так, Д. Рікардо розглядає величину прибутку через механізм перерозподілу інших складових суспільного про-

дукту — заробітної плати, ренти та податків. Д. Рікардо величину прибутку ставив у пряму залежність від величини заробітної плати [9, с. 70]. Джерелом прибутку Рікардо вважав працю робітників. Водночас, він звертав увагу на те, що «фермер і фабрикант так само мало можуть жити без прибутку, як робітник без заробітної плати» [9, с. 77].

На противагу теорії факторів виробництва, де прибуток пояснюється як ціна фактора виробництва — капіталу, марксистська теорія розглядає прибуток у його зв'язку з додатковою вартістю, що виступає як породження всього авансованого капіталу. Тому К. Маркс назвав прибуток перетвореною формою додаткової вартості. У формі прибутку вона втрачає будь-який видимий зв'язок зі своїм джерелом — змінним капіталом, чим маскується експлуатація праці капіталом.

2) *Структурне пояснення прибутку: форма ринку.* Для вирішення проблем ринкової економіки неокласики розробили оптимізаційні механізми конкуренції і раціонального ведення підприємства. Принцип раціональності оптимально співвідносить мету і засоби як альтернативи економічної поведінки. Тому, неокласична теорія розглядає виникнення і формування прибутку за умов конкуренції і максимізації прибутку в формі його функціональної залежності від випуску, затрат, капіталовкладень, цін, попиту. Значне місце ними відводиться моделям оптимізації — зниженню затрат, максимізації маси і норми прибутку, капіталізованої вартості, взаємозв'язкам прибутку із ситуаціями ризику і невизначеності, аналізу конкретних форм прибутку (процента і дивіденду).

Величина маси прибутку залежить від форми ринку. Монопольний прибуток, олігопольний прибуток, прибуток торговців в умовах монополістичної конкуренції впливають не тільки із специфічного характеру цих форм ринку, але й завдяки діяльності підприємств; проведення стратегії граничної ціни монополіями (олігополіями) має метою забезпечення стійких надприбутків. Крім того, трудність входження в галузь промисловості може призвести або до збереження чистих прибутків на тривалий період, або до їх тимчасовості протягом періоду подолання бар'єрів входження.

В умовах недосконалої конкуренції підприємець може встановити ринкові ціни понад свої витрати виробництва і тим самим отримати надприбуток. Отже, підвищення цін і маси прибутку зумовлене монополізацією, концентрацією виробництва і капіталу. Але для пояснення маси прибутку не можна обмежитися ли-

ше аналізом недосконалості конкуренції. Структури ринку і правила гри на ньому змінюються впливовими підприємцями, які намагаються збільшити недосконалості конкуренції з метою забезпечити собі виграш. Вплив підприємців на структуру ринків було виявлено Жаном Маршалом [3], який визначив прояв цього впливу на ринок продукції і на ринок факторів.

3) *Кон'юнктурне пояснення прибутку*. У динамічній економіці розвиток кон'юнктури може створити випадковий прибуток (windfall profits). Адже, підвищення витрат виробництва відбувається менш швидко й інтенсивно, ніж підвищення цін продажу. Прибуток є як кон'юнктурна надбавка.

Величина маси прибутку змінюється залежно від умов роботи окремого підприємства і ряду факторів — продуктивність праці та її кількість; розмір застосованого капіталу; співвідношення попиту і пропозиції; рівень монополізації економіки [10, с. 135]. Так як діяльність підприємства може забезпечуватися з різним ступенем прибутковості, варто вирізняти прибутки, обумовлені інноваціями, від прибутків, пов'язаних з імітацією. Тому, існує винятковий прибуток динамічно працюючих підприємств і нормальний прибуток рутинних підприємств. Прибутки можуть варіюватися залежно від фаз кон'юнктури, їхні розміри можуть підвищуватися через коливання кон'юнктури або випадкові елементи. Випадкові прибутки часто виникають або завдяки змінам загального рівня цін, або через переміщення попиту з одного сектора в інший.

Величина маси прибутку не відірвана від суспільних структур, діяльності груп виробників і держави. У середині груп виробників високоприбуткові підприємства дають можливість існувати й дрібним, відсталим фірмам, які сприяють підтримці ціни продукції на штучно високому рівні; так потужні підприємства забезпечують значні надприбутки. Суспільно-економічні групи через державу, за допомогою податкових пільг, впливають на масу прибутків. Держава за допомогою субсидій, кредитної і податкової політики не тільки збільшує прибутки, але й уможливує існування підприємств завдяки псевдоприбуткам. Так само держава може проводити політику обмеження прибутковості, що знижує динамізм підприємництва і зростання економіки.

Таким чином, суб'єктивні і об'єктивні теорії маси прибутку маючи різновекторний характер доповнюють одна одну та існують в єдності, адже прибутковість породжується не яким-небудь простим і єдиним фактором, а пов'язана з багатьма складними передумовами її формування. Фундаментальність прибутковості

підприємства після розгляду теорій маси прибутку треба поглибити теоріями норми прибутку. Оскільки, вони разом закладають загальну теорію прибутковості підприємства.

Теорії норми прибутку поділяються на кейнсіанську і некейнсіанську (кембриджську) концепції. У теоріях норми прибутку вони виступають за посилення процесу нагромадження капіталу. Їх проблематика норми прибутку охоплює аналіз очікуваної норми прибутку (граничної ефективності капіталу), визначення тенденцій норми прибутку до зниження і факторів, які протидіють її зниженню, а також моделі макроекономічної норми прибутку.

Гранична ефективність капіталу є нормою прибутку з основного капіталу, що очікується від його додаткової одиниці і визначає інвестиції. Кейнс трактує граничну ефективність капіталу як норму дисконтування, що вирівнює чисту поточну вартість очікуваних доходів від капіталу з ціною його пропозиції [11, с. 135]. Таким чином, гранична ефективність капіталу є внутрішньою нормою дохідності, що дозволяє зрівняти затрати (розмір інвестицій) з очікуваними доходами. Тим самим гранична ефективність капіталу виступає як його самоокупність і використовується для вибору найбільш прибуткових інвестицій. Вважається, що підприємець має інвестувати тільки тоді, якщо він одержить підприємницький прибуток, тобто коли гранична ефективність капіталу перевищує ринкову норму процента.

На основі поняття граничної ефективності капіталу виводиться тенденція норми прибутку до зниження, пов'язана із співвідношеннями між граничною ефективністю капіталу, нормою процента і темпом інвестування. Важливим чинником зниження граничної ефективності капіталу є гранична схильність до споживання. Нагромадження капіталу супроводжується зростанням частки заощаджень. Однак, висока схильність до заощаджень веде до зменшення можливості одержання прибутку і падіння граничної ефективності капіталу.

Падіння середньої норми прибутку, за К. Марксом, виражає зростаючу продуктивність капіталістичної уживаної праці і веде до зростання органічної структури капіталу, яка перешкоджає прибутковості виробництва. Отже, зростання органічної структури капіталу і його змінної частини, що приносить додаткову вартість, не поспіває за збільшенням всього авансованого капіталу, а зростання норми прибутку відстає від збільшення норми додаткової вартості.

За Кейнсом, оскільки гранична ефективність капіталу має тенденцію до зниження, а норма процента залишається незмінною, то підприємницький прибуток має схильність до зменшення. Отже, зниження граничної ефективності капіталу є причиною відставання заощаджень від інвестицій та падіння попиту.

Для того, щоб гарантувати граничну ефективність капіталу як очікувану норму прибутку, необхідне державне втручання. Заходами, що сприяють подоланню зниження граничної ефективності капіталу і досягненню монопольного прибутку, кейнсіанці називають фінансово-кредитну політику уряду, дефіцитне фінансування, інфляцію, державне підприємництво тощо. Кейнсіанці рекомендують широко використовувати державу, її можливості втручання в умови відтворення суспільного капіталу з метою впливу на формування прибутку. Вони вважають, що через державний бюджет акумулюються кошти, необхідні для нагромадження капіталу і забезпечення монопольного прибутку. Дійсно, за допомогою бюджету держава намагається загальмувати погіршення умов роботи капіталу і падіння норми прибутку. Державні витрати покривають надлишковий капітал, котрий через податки вилучається з приватного сектора і використовується в процесі відтворення.

Здійснюючи підприємництво за низької прибутковості, держава тим самим перерозподіляє на користь монополій частину прибутку. Кейнсіанці вважають, що підвищення норми прибутку має забезпечуватися за рахунок систематичного застосування дефіцитного фінансування й інфляції. Дефіцитне фінансування як метод фінансової політики держави припускає відмову від принципу бюджетної рівноваги і спрямоване на покриття бюджетного дефіциту за рахунок позик. Насправді, дефіцитне фінансування є суперечливим методом забезпечення монопольного прибутку. Адже, з одного боку, воно сприяє розширенню попиту (на величину бюджетного дефіциту збільшується обсяг державних закупівель і величина ринку), а з іншого — викликає зростання платежів за державним боргом як результат розвитку інфляції. Невпинна інфляція сприяє зростанню прибутку: по-перше, вона знижує кількість товарів (послуг), які працівник може купити за грошову зарплату, і тим самим збільшує норму додаткової вартості; по-друге, інфляційне збільшення грошей в обігу з допомогою податкових і монетарних заходів дає той же ефект, що й відкрите зниження номінальної зарплати. Відбувається підвищення норми прибутку за рахунок зарплати (економії на змінному капіталі).

Тепер, звернімося до неокейнсіанської (кембриджської) концепції норми прибутку, що є своєрідним двійником кембриджської моделі сукупного прибутку. За вихідне положення приймається рівність, що чисті інвестиції дорівнюють обсягу заощаджень. Норма прибутку визначається як добуток норми нагромадження на обернений розмір схильності до заощаджень. Як і в моделі сукупного прибутку, норма прибутку залежить від інвестицій і заощаджень. Неокейнсіанці виступають за регулювання норми прибутку і норми нагромадження з боку держави, так як підвищення норми нагромадження забезпечить стабілізацію норми прибутку і ріст його маси. Вони стверджують, що нагромадження капіталу має зростати, щоб норма прибутку не знижувалася.

Як і в моделі сукупного прибутку, функціональні зв'язки між прибутком та інвестиціями неокейнсіанці опосередковують системою розподілу і цінами. Передбачається, що норма нагромадження впливає на пропорції розподілу маси прибутку до сукупної зарплати через механізм цін. Завдяки збільшенню інвестицій і частки капіталовкладень у національному продукті відбувається зростання цін у секторі інвестиційних благ, що переходить потім у сферу виробництва споживчих товарів, знижуючи реальну зарплату і підвищуючи прибутки. Тому, зростання інвестицій через спіраль: капіталовкладення $\rightarrow$ ціни $\rightarrow$ заробітна плата, веде до збільшення прибутку. Передумовою цього є більша рухливість і еластичність цін, ніж зарплати.

Отже, за неокейнсіанською теорією, збільшення інвестицій обертається надлишком ефективного попиту і тенденцією до зростання цін порівняно із зарплатою, що веде до зростання норми прибутку. Тому, інвестиції розглядаються як активні, а заощадження як пасивні елементи макроекономічної рівноваги. Отже, інвестування створює необхідні прибутки.

Іншою опосередковуючою ланкою у механізмі передачі впливу інвестицій на норму прибутку неокейнсіанці вважають інновації, які супроводжуються більш високою нормою прибутку на вкладені капітали за даного рівня реальної зарплати. Вони стверджують, що при більш механізованому методі виробництва має місце більш висока норма прибутку, і більш високий рівень реальної зарплати. Адже зниження капіталомісткості виробництва збільшує норму прибутку, оскільки означає економію на постійному капіталі, що веде до підвищення норми прибутку. Тому, державне регулювання впливає на загальну норму прибутку не стільки прямими методами, скільки через підтримку зага-

льних умов відтворення капіталу й економічної кон'юнктури. Так, впливаючи на інтенсивність циклічного підйому й економічного зростання, державне регулювання може сприяти більш високій нормі прибутку, оскільки норма прибутку суспільного капіталу зазнає впливу від економічного циклу.

Теорії норми прибутку враховують забезпечення ефективності виробництва і досягнення найбільшої маси прибутку. Підприємці прагнуть досягти максимум прибутку за мінімуму авансованого капіталу. Досягнення максимуму прибутку зводиться до визначення основних ринкових параметрів — знаходження рівня ціни реалізації даного товару, величини його витрат виробництва і обсягу реалізованої продукції цього товару. Саме на цьому ґрунтується застосування мікроекономічних теорій прибутку в політиці підприємств.

Модель мінімізації витрат виділяє умови досягнення найбільшого прибутку за яких продукція виготовляється з найменшими витратами. Виробничі фактори комбінуються на підприємстві оптимальних розмірів при найбільш бажаному темпі випуску, завдяки чому забезпечуються мінімальні витрати на одиницю продукції. Поняття економії, обумовленої великомасштабним виробництвом, зводиться до зниження витрат на одиницю продукції як результату зростання продуктивності і поліпшення організації виробництва. Проте, більшого значення неокласична теорія надає граничним витратам — витрати на виробництво додаткових одиниць продукції.

Таким чином, дослідження теорій прибутковості підприємства свідчить про багатоплановий характер і множинність факторів, що впливають на масу і норму прибутку. Прибуток підприємства проявляється в різноманітних формах, іноді надзвичайно складних, які визначаються тими або іншими соціально-економічними і політичними умовами. Прибутковість підприємства виконує фундаментальну економічну функцію у створенні підприємницького середовища і розвитку прогресивної економіки; прибутковість через авансований капітал та нагромадження стимулює ефективність і розвиток.

Література

1. *Наливайко А. П.* Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку: Монографія. — К.: КНЕУ, 2001. — 227 с.

2. *Зазимко А. З.* Політична економія: Структурно-логічний навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 358 с.
3. *Блауг Марк* Економічна теорія в ретроспективі / Пер. з англ. І. Дзюб. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 670 с.
4. *Бабо А.* Прибыль. Пер. с фр. / Общ. ред. и коммент. В. И. Кузнецова. — М.: А/О Издательская группа «Прогресс», Универс, 1993. — 176 с.
5. *Найт Ф. Х.* Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. — М.: Дело, 2003. — 360 с.
6. *Уэстон Дж. Ф.* Концепции и теория прибыли: новый взгляд на проблему // Вехи экономической мысли / Сост. В. М. Гальперин. — СПб.: Экономическая школа. — Т. 3: Рынки факторов производства. — 2000. — С. 449—485.
7. *Милль Д. С.* Основы политической экономии / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1980. — Т. 2. — С. 127—129.
8. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / Пер. с англ. — М.: Соцэкгиз, 1962. — 684 с.
9. *Рикардо Д.* Сочинения. — Т. 1: Начала политической экономии и налогового обложения / Ред. пер. М. Н. Смит. — М.: Госполитиздат, 1955. — 360 с.
10. *Малий І. Й.* Теорія розподілу суспільного продукту: Монографія. — К.: КНЕУ, 2000. — 248 с.
11. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег / Пер. с англ. Н. Н. Любимов. — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.

Стаття надійшла до редакції: 20.03.2008

УДК 336.76: 336.741.2

В. Л. Смагін, доцент,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

В статті проаналізовано місце і значення фінансового ринку у формуванні ефективної діючої економічної системи в контексті теоретичного дослідження даного сегменту ринкової економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ринок, фінанси, гроші, фінансовий ринок, ринкова система, товарно-грошові відносини, фінансовий капітал, власність.